

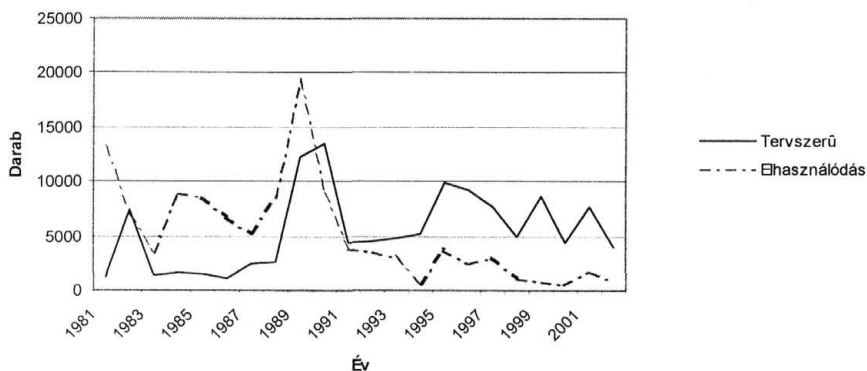
Az állományapasztás kérdéséről

Nem sok olyan könyvtáros van, aki a dokumentumok selejtezésével járó munkákat ne sorolná a szükséges, de a legkevésbé kedvelt tevékenységek közé. Talán ezzel is összefügg az állományapasztással kapcsolatban megjelent publikációk csekély mennyisége. Vajda Kornél a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros ez évi első számában megjelent tanulmányában mégis arra vállalkozott, hogy áttekintse a téma hazai és külföldi szakirodalmát. Írásának különös aktualitást ad a 3/1975. (VIII. 17.) KM-PM együttes, a könyvtári állomány ellenőrzéséről (leltározásáról) szóló rendelet és az állományból történő törlésről szóló szabályzat átdolgozásának igénye. Az alábbiakban – néhány Vas megyei példával alátámasztva – szeretnénk további szempontokat, észrevételeket megfogalmazni a gyakorlathoz jobban igazodó szabályozás megszületésének reményében.

A fenti rendelet szerint a dokumentumokat selejtezés vagy egyéb ok miatt lehet a könyvtár állományából törölni. Selejtezésre tervszerű állományapasztás és természetes elhasználódás miatt kerülhet sor, az egyéb okok között pedig elháríthatatlan esemény, bűncselekmény, behajthatatlan követelés, pénzben megtérített követelés, megengedő és normán felüli hiány szerepel lehetséges indokként. Az elhasznált vagy elvesztett, ellopott stb. dokumentumok törlésének szükségessége nyilvánvaló, ezekben az esetekben inkább arról lenne érdemes gondolkodni, milyen módszerekkel, technikai eszközökkel szorítható minimálisra a számuk. „A tervszerű állományapasztás a könyvtár rendeltetészerű feladatainak ellátására elsősorban tartalmi szempontból alkalmatlanná vált dokumentumoknak az állományból folyamatosan történő kivonását jelenti” – határozza meg a már idézett 1975-ös rendelet. Erre többek között akkor kerülhet sor, ha „a dokumentum tartalmilag elavult, a benne foglalt ismeretanyag tudományos vagy világnézeti szempontból meghaladtá vált...”. A rendelet ezen a ponton adja a könyvtárosok számára a legkevésbé támogatott. Az avulás fogalmának pontos meghatározása (*A magyar nyelv értelmező szótára* szerint: „a szokásból, használatból, divatból kimegy; időszerütlenné válik, idejét múlja”) mellett szükséges a könyvtáros tájékozottsága egy-egy szakterület irodalmában, a friss eredmények, publikációk ismerete, valamint az olvasói igény mértékének figyelembevétele. Véleményünk szerint ha a könyvtáros a használói igényeknek megfelelően kívánja alakítani a gyűjteményét, akkor ennek a selejtezés folyamatában is tükröződnie kell; a tervszerű kivonások számának meg kell haladnia az egyéb okok miatt kivont dokumentumok számát.

A szombathelyi Berzsényi Dániel Könyvtár (BDK) selejtezési gyakorlatát a '80-as évek elejétől vizsgáltuk az egyedileg nyilvántartott dokumentumok csoportos leltárnaplója alapján. Az alábbi grafikon kétféle jogcímen (tervszerű apasztás és elhasználódás miatt) kivont állomány arányáról tájékoztat. A részletező, többféle szempontot feltáró táblázatot mellékletként adjuk közre.

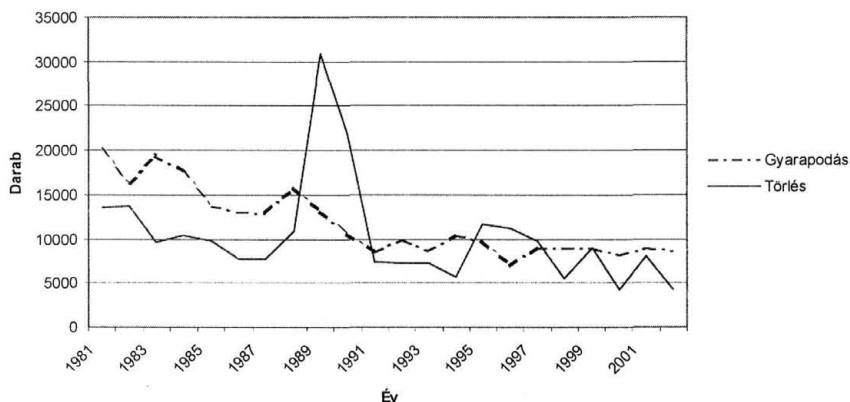
A törlés oka szerinti megoszlás

Látható, hogy a '90-es évekig a tervszerűen kivont dokumentumok száma az 1983-as év kivételével mindvégig alacsonyabb volt az elhasználódás miatt selejtezett dokumentumokénál. 1990-ben mutatkozik egy nagyarányú megugrás, ami részben a rendszerváltozás után főként a társadalomtudományok területén mutató avulással, részben az ellátórendszerből kivált iskolai könyvtáraknak átadott könyveknek a BDK állományából való törlésével, részben pedig a számítógépes kölcsönzésre való áttéréssel kapcsolatos munkákkal függ össze. Ettől az időponttól fogva azonban kisebb-nagyobb ingadozással magasabb a tervszerűen kivont dokumentumok mennyisége.

Mikulás Gábor a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 1994. augusztusi számában a nem növekvő könyvtárak fogalmáról ír: „Ennek az a lényege, hogy a könyvtár állományát folyamatosan vizsgálják felül, és nagyjából a szerzeményezés üteme szerint válogatnak le. A könyvtárban bennlévő dokumentumok számát a használók számától és igényeitől teszik függővé. Az ilyen könyvtár csak abban az esetben változtatja állományának nagyságát, ha ezt a kiszorgálandó lakosság, illetve a könyvtárhasználó olvasók száma teszi szükségessé.” A Berzsényi Dániel Könyvtárban kizárólag a könyvállomány alakulását igyekeztünk figyelemmel kísérni 1981 és 2002 között (a részletes adatsor a 2. számú mellékletben olvasható):

A könyvállomány alakulása a gyarapodás és a törlés tükrében

A gyarapodás és a törlés közötti jelentős különbség az 1990-es évekig tartott, amit nem elsősorban a kivonások alacsony száma, hanem a növekedés gyors üteme eredményezett. Nemcsak azért nem volt egyensúlyban a két művelet, mert „archaikusabb” volt a szemléletünk, hanem mert kiváltságos helyzetben voltunk. Országos köteles példányból részesülő könyvtárként, régióközpontként a gyarapodás magasabb volt az átlagnál, a tíz éves megőrzési kötelezettség miatt pedig korlátozottak voltak a törlés lehetőségei. A '90-es években történt változás helyesebb arányokat teremtett ugyan az állomány alakulásában, de a gyarapodás ütemének zuhanásszerű csökkenése kritikus helyzethez vezetett. Évről évre csökkent a beszerzési keret, és szinte ugyanennyivel emelkedett a dokumentumok átlagára, majd legvégül megszűnt a kötelespéldány-részesedés. Az apasztás mennyiségi növekedése a fentiekben említettek következményeként 1990-ben kiugró volt, ami az adminisztrációs munkafolyamatok (törlés a katalógusokból és leltárkönyvekből, törlési jegyzékek összeállítása) időigényessége miatt a következő évekre is áthúzódott. A könyvgyarapodás 1997-től az elmúlt időszakig megközelítőleg azonos mértékű volt, de az átlagárak folyamatos emelkedése miatt a szinten tartás egyre nehezebben megoldható feladat. Ehhez az önkormányzatok által nyújtott beszerzési keret, az érdeklésnövelő támogatás folyamatos növelése, az ODR tagkönyvtáraként kapott keret is szükséges. Nem ilyen egyenletes a kivonások alakulása, de hogy a tervszerűséghez milyen egyéb tényezők is hozzájárulnak, jól szemlélteti ezen adatok áttekintése. A 2000-ben tapasztalható minden addiginál alacsonyabb kivonást az okozta, hogy a könyvtár átépítés és bővítés miatt ideiglenes épületbe költözött, és erre a munkára nem maradt elegendő kapacitás. A következő évben – készülve a visszaköltözésre – emelkedett a törlések száma (hiába ne szállítsunk!), majd 2002-ben, az új épületbe való beköltözéskor ismét csökkent. A sok külső raktár megszűnésével viszont egy helyre került a könyvtári gyűjtemény, és könnyebben felmérhettük a selejtezendő példányokat. 2003-ban ismét jelentős kivonást hajtottunk végre, de ezek átvezetését a dokumentációkon nem sikerült végrehajtani az évközben végzett teljes körű állományrevízió miatt. Az ellenőrzés végeztével megállapított hiányok törlése 2004-ben kezdődik, és várhatóan a következő évre is áthúzódik. A hiányok láttán szarkasztikusan megjegyeztük: nincs szükség állományapasztásra, az olvasók úgyis elintézik.

Vajda Kornél tanulmányában tudatosan kerül a apasztás és az anyagi erőforrások összefüggésének tárgyalását. Ha azonban elfogadjuk a nem növekvő könyvtár fogalmát, akkor az állományból való kivonással párhuzamosan az állomány gyarapításának kérdésére is ki kell térnünk. Mi történik azokban a szolgáltatóhelyeknél működő, de a köztudatban könyvtárként számon tartott helyeken, ahol a beszerzésre fordítható összeg évről évre alatta marad a gyűjteményben elavult dokumentumok értékének? Vas megye tipikusan aprófalvas település; a jelenséget három kőszeghegyaljai falu, Cák, Kőszegszerdahely és Velem példájával szeretnénk illusztrálni. Kőszegszerdahely és Cák (Kőszegszerdahely székhellyel) egy körjegyzőséghez tartozik, Velem jelenleg Bozsokkal alkot körjegyzőséget. A cáki könyvtár szolgáltatóhelyként működik, alapító okirata nincs, nyilvános könyvtári jegyzéken nem szerepel. Az önkormányzat 2000-ben 18 ezer Ft-ot, 2001-ben 22 ezer Ft-ot, 2002-ben 21 ezer Ft-ot tudott biztosítani dokumentumbeszerzésre. Kőszegszerdahely éves beszerzési kerete a következőképpen alakult: 2000-ben 35 ezer Ft, 2001-ben 42 ezer Ft, 2002-ben 43 ezer Ft. Velemben 2000-ben 24 ezer

Ft, 2001-ben 29 ezer Ft, 2002-ben 29 ezer Ft volt a gyarapításra biztosított összeg. Ha ezekben a „könyvtárakban” komolyan vennék a tartalmilag elavult könyvek törlésére vonatkozó rendelkezéseket, gyanítható, hogy néhány év elteltével maga a könyvtár kerülne „selejtezésre”.

Az 1975-ben született rendelet újragondolásakor valószínűleg nemcsak a különböző könyvtártípusok eltérő adottságait, jellegét kell majd figyelembe venni, hanem egy-egy típuson belül meg kell határozni, hogy milyen szintig kívánnak szabályozni. A sok helyen már működő, rugalmasabb gyakorlatot egy liberális szemléletű előírás legalizálhatná, egyúttal az adminisztrációs terhek csökkentése érdekében tágabb teret engedhetne a leltárba nem veendő dokumentumok körének.

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet

A Berzsenyi Dániel Könyvtárból kivont könyvek megoszlása a törlés oka szerint, 1981–2002

Év	Tervszerű	Elhasználódás	Behajthatatlan v. megterített	Megengedett hiány	Összesen
1981	1 261	13 044	306		14 611
1982	7 429	6 891	431		14 751
1983	1 419	3 476	281		10 076
1984	1 605	8 997	276		10 878
1985	1 458	8 565	282	301	10 606
1986	1 156	6 671	210	17	8 054
1987	2 490	5 158	363	100	8 111
1988	2 564	8 471	654	216	11 905
1989	12 276	19 251	229		31 756
1990	13 513	8 774	357		22 805
1991	4 393	3 902	19		8 314
1992	4 534	3 600	254		8 388
1993	4 781	3 053	121		7 955
1994	5 161	520	98		5 779
1995	9 898	3 713	158		13 769
1996	9 239	2 410	192		11 841
1997	7 701	2 973	161		10 835
1998	4 968	1 075	26		6 069
1999	8 594	786	391		9 771
2000	4 401	517	30		4 948
2001	7 691	1 756	26	4	9 477
2002	3 983	822	62		4 867
	120 515	114 425	4927	638	245 566

**A könyvvállomány alakulása a gyarapodás és a törlés függvényében
a Berzsényi Dániel Könyvtárban, 1981–2002**

Év	Gyarapodás	Törlés
1981	20 043	13 596
1982	16 195	13 677
1983	19 330	9 667
1984	17 601	10 384
1985	13 657	9 753
1986	13 025	7 696
1987	12 938	7 668
1988	15 824	10 917
1989	13 026	30 876
1990	10 544	21 764
1991	8 550	7 410
1992	9 952	7 321
1993	8 745	7 298
1994	10 439	5 748
1995	9 754	11 651
1996	6 948	11 127
1997	8 915	9 844
1998	9 028	5 559
1999	8 957	8 985
2000	8 167	4 198
2001	8 946	8 002
2002	8 684	4 183
Összesen	259 268	227 324

Krutzler Ferencné–Székelyné Török Tünde